GENDER LINGVISTIKASI: ERKAKLAR VA AYOLLAR NUTQINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

No‘monova Maxliyoxon Raximjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakultetining
Filologiya va tillarni o'qitish: koreys tili yo'nalishi 1-kurs talabasi
Ilmiy maslahatchi **Yuldasheva Sadoqatoy**

Annotatsiya. Mazkur maqola o‘zbek tilida gender omilining nutqda namoyon bo‘lish xususiyatlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. O‘zbek tilida grammatik jins kategoriyasi mavjud emasligi sababli, gender farqlari asosan leksik, so‘z yasalishi, pragmatik va nutq odobi darajalarida ko‘rinadi. Maqolada erkaklar va ayollar nutqidagi murojaat shakllari, hurmat va muloyimlik strategiyalari, evfemizm va tabu, emotsional-ekspressiv vositalar hamda raqamli muloqotdagi o‘ziga xosliklar yoritiladi. Muallif gender omilini mustaqil “belgi” sifatida emas, ijtimoiy rol, yosh, muloqot vaziyati va madaniy an’analar bilan birga olib qarash lozimligini asoslaydi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida gender lingvistikasi yo‘nalishini rivojlantirishda, shuningdek, lug‘atlarda gender bilan bog‘liq pragmatik belgilarni berishda foydalanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: gender lingvistikasi, erkaklar nutqi, ayollar nutqi, nutq odobi, muloyimlik, evfemizm, murojaat shakllari, pragmalingvistika.

Аннотация. Статья посвящена лингвистическому анализу проявления гендерного фактора в узбекской речи. Поскольку в узбекском языке отсутствует грамматическая категория рода, гендерные различия проявляются преимущественно на лексическом, словообразовательном, прагматическом уровнях и в сфере речевого этикета. Рассматриваются формы обращения, стратегии вежливости, эвфемизмы и табу, эмоционально-экспрессивные средства, а также особенности цифровой коммуникации. Автор обосновывает необходимость учитывать гендер в совокупности с возрастом, социальной ролью, ситуацией общения и культурными традициями.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, мужская речь, женская речь, речевой этикет, вежливость, эвфемизм, формы обращения, прагмалингвистика.

Abstract. This article examines how gender manifests itself in Uzbek speech. Since Uzbek has no grammatical gender, differences between men’s and women’s speech appear mainly at the lexical, word-formation, pragmatic and etiquette levels. The paper discusses address forms, politeness strategies, euphemisms and taboo, emotional-expressive means, and features of digital communication. The author argues that gender should be analysed together with age, social role, communicative situation and cultural tradition rather than as an isolated variable. The findings may be used in developing gender linguistics in Uzbek studies and in labelling gender-related pragmatic information in dictionaries.

Keywords: gender linguistics, men’s speech, women’s speech, speech etiquette, politeness, euphemism, forms of address, pragmalinguistics.

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda tilshunoslikda til hodisalarini faqat tizim sifatida emas, balki tilning egasi, ya’ni konkret ijtimoiy mavqega ega so‘zlovchi bilan bog‘liq holda o‘rganish tobora kuchaydi. Ana

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

shu yo‘nalishning muhim tarmoqlaridan biri gender lingvistikasidir. U erkaklar va ayollarning nutqiy xulq-atvorida, til birliklarini tanlashida, muloqotni yuritish uslubida kuzatiladigan farqlarni hamda tilning o‘zida jins haqidagi ijtimoiy tasavvurlar qanday aks etishini o‘rganadi.

O‘zbek tili misolida bu mavzu alohida qiziqish uyg‘otadi. Birinchidan, o‘zbek tilida grammatik jins kategoriyasi yo‘q: fe’l, sifat yoki olmosh so‘zlovchi yoki tilga olinayotgan shaxsning jinsiga qarab o‘zgarmaydi. Uchinchi shaxs olmoshi “u” erkakka ham, ayolga ham baravar qo‘llanadi. Shu bois gender o‘zbek nutqida grammatik emas, asosan, leksik va pragmatik vositalar orqali yuzaga chiqadi. Ikkinchidan, o‘zbek jamiyatida oila, mahalla, qarindoshlik va hurmat munosabatlariga asoslangan an’anaviy nutq odobi gender rollarini til darajasida ham mustahkamlab kelgan. Uchinchidan, shahar va qishloq, katta va yosh avlod, rasmiy va norasmiy muhit o‘rtasidagi farqlar gender omilini bir ma’noli “erkaklar shunday gapiradi, ayollar bunday” tarzidagi sodda sxemaga sig‘dirmaydi.

Shunga qaramay, o‘zbek tilshunosligida gender masalalari hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mavjud kuzatishlar ko‘pincha murojaat shakllari, evfemizm yoki folklor janrlarini o‘rganish doirasida alohida-alohida uchraydi. Mazkur maqolaning maqsadi shu tarqoq kuzatishlarni umumlashtirish, o‘zbek tilidagi gender xususiyatlarining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash va ularni o‘rganishning metodologik yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat. Maqsaddan quyidagi vazifalar kelib chiqadi: gender ifodalanishining til darajalaridagi o‘rnini belgilash; murojaat, muloyimlik va evfemizmdagi farqlarni tahlil qilish; emotsional-ekspressiv vositalar hamda raqamli muloqotdagi o‘zgarishlarni yoritish; lug‘atlarda gender belgisini berish yuzasidan takliflar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilshunosligida gender lingvistikasi mustaqil yo‘nalish sifatida endigina shakllanmoqda, biroq uning nazariy asoslari bir qator fundamental tadqiqotlarda yaratilgan. O‘zbek tilining grammatik qurilishi, xususan, ot va olmosh kategoriyalari, so‘z yasalishi hamda egalik va shaxs-son ifodalari A.Mahmudov, A.Nurmonov hamda Sh.Rahmatullayev ishlarida batafsil bayon etilgan. Bu tadqiqotlar o‘zbek tilida grammatik jins mavjud emasligini, jinsga oid ma’no esa leksik vositalar yoki izohlovchi so‘zlar orqali beriluvchi ekanini ko‘rsatadi va shu jihatdan gender tahlili uchun tayanch vazifasini o‘taydi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining tuzilishi esa H.Jamolxonovning ,, Hozirgi o‘zbek adabiy til’’ asarida yoritilgan.

Leksik qatlamga oid qarashlar H.Ne’matov va R.Rasulovning tizimli leksikologiya asoslarida , B.Mengliyev va boshqa mualliflarning ishlarida, shuningdek, M.Mirtojiyevning semasiologiyaga bag‘ishlangan tadqiqotida taqdim etilgan. Qarindoshlik, kasb-hunar, yosh va jins bilan bog‘liq leksik-semantik guruhlarni tavsiflashda aynan shu yondashuv metodologik asos beradi. H.Ne’matov va O.Bozorovning “Til va nutq” asari til va nutq munosabatini yoritib , gender farqlarini tilda emas, nutqda izlash zarurligini nazariy jihatdan asoslashga imkon beradi: so‘zlovchi tanlovi tilning o‘zida emas, uning nutqiy amalga oshuvida ko‘rinadi.

Pragmalingvistik yondashuvning o‘zbek tilshunosligidagi poydevori Sh.Safarov tadqiqotlari bilan bog‘liq. Uning “Pragmalingvistika” kitobida nutq akti, kommunikativ niyat va kontekst masalalari tahlil qilingan; kognitiv tilshunoslikka oid ishi esa til birliklarining tafakkur va madaniyat bilan aloqasini ochib beradi . Evfemizm va tabu masalasi A.Omonturdiyev tuzgan “O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati”da to‘planib, tizimlashtirilgan ; bu manba ayollar va erkaklar nutqida bilvosita ifodalash qanday ishlashini o‘rganish uchun boy material beradi. Umumiy tilshunoslik nazariyasi, til va jamiyat aloqasi R.Rasulov asarida yoritilgan , leksikografik va terminologik jihatlar esa “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” hamda A.Hojiyevning lingvistik terminlar lug‘ati orqali hisobga olindi.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlarda grammatika, leksika, pragmatika va evfemizm bo‘yicha qimmatli nazariy asos mavjud, ammo erkaklar va ayollar nutqini bevosita, qiyosiy tarzda tahlil qiluvchi yaxlit ishlar kam. Aynan shu bo‘shliq mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot kompleks yondashuvga tayanadi. Tavsifiy va qiyosiy metod yordamida murojaat, undov va hurmat shakllari guruhlandi; kontekstual tahlil orqali til birligining qo‘llanish vaziyati aniqlandi; pragmatik tahlilda illokutiv kuch va muloyimlik darajasi baholandi. Til materiali sifatida o‘zbek tilining izohli lug‘ati, evfemik lug‘at, badiiy adabiyot va xalq og‘zaki ijodi namunalari, kundalik muloqot hamda ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalar ishlatildi. Misollar tanlanganda faqat jins emas, so‘zlovchining yoshi, oiladagi o‘rni, muloqot vaziyati va suhbatdosh bilan munosabati ham hisobga olindi. Shu sababli maqoladagi xulosalar mutlaq qoidalar emas, balki nutqiy tendensiyalar sifatida ko‘riladi.

Tahlil va natijalar. Mazkur bo‘limda o‘zbek tilida gender omili bilan bog‘liq nutqiy hodisalar leksik, pragmatik va ijtimoiy-madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Tahlil murojaat shakllari, muloyimlik strategiyalari, evfemizm va tabu birliklari, emotsional-ekspressiv vositalar, badiiy nutq hamda raqamli kommunikatsiya kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Misollarni sharhlashda til birliklarining lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda, ularning kontekstdagi kommunikativ vazifasi ham hisobga olinadi. Bunda so‘zlovchining jinsi yagona izohlovchi omil sifatida qaralmaydi; yosh, ijtimoiy maqom, suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat va muloqot sharoiti ham e’tiborga olinadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lgani sababli, ushbu bo‘limda keltirilgan misollar statistik jihatdan o‘lchangan gender farqlarini isbotlamaydi. Ular lingvistik hodisalarning qanday ishlashini ko‘rsatish va keyingi empirik tadqiqotlar uchun savollarni belgilash maqsadida tahlil qilinadi.

1. Gender ifodalanishining til darajalaridagi o‘rni**.** O‘zbek tilida jins grammatik kategoriya bo‘lmagani uchun uni ifodalash vositalari bir necha yo‘nalishda ko‘rinadi. Leksik darajada juft so‘zlar mavjud: ota–ona, o‘g‘il–qiz, aka–opa, uka–singil, amaki–xola, kuyov–kelin. So‘z yasalishida jinsni bildiruvchi qo‘shimchalar cheklangan, ularning ko‘pchiligi arab-fors qatlamidan o‘zlashgan: shoir–shoira, xon–xonim. Shaxs nomlarida esa jinsga xoslik asosan ismning o‘zida saqlanadi (-oy, -gul, -xon, -niso, -bonu kabi komponentlar ko‘proq ayol ismlarida uchraydi). Kasb va lavozim nomlarida, odatda, jinsni belgilovchi maxsus shakl yo‘q; zarur bo‘lsa, “ayol shifokor”, “ayol rahbar” kabi izohlovchi birikmalar ishlatiladi. Bu hodisa gender nuqtayi nazaridan e’tiborli: “shifokor”, “o‘qituvchi” so‘zlari neytral ko‘rinsa-da, ularga “ayol” so‘zining qo‘shilishi odatdagi (norma sifatida qabul qilingan) shaxs sifatida erkak tasavvur qilinishiga ishora qilishi mumkin. “Odam” va “kishi” so‘zlari esa umuminsoniy ma’noda, jinsdan xoli ishlatiladi.

2. Murojaat va hurmat shakllari**.** Gender omili eng yaqqol namoyon bo‘ladigan sohalardan biri - murojaat. Erkaklar nutqida tengdoshlarga “og‘ayni”, “birodar”, “do‘stim”, kattalarga “aka”, “amaki”, “domla”, ancha rasmiy vaziyatda esa lavozim yoki kasb nomi bilan murojaat ko‘p uchraydi. Ayollar nutqida “opa”, “xola”, “oyi”, “kelinoyi”, “singlim” kabi qarindoshlik terminlari hatto begona kishilarga nisbatan ham kengroq qo‘llaniladi va suhbatga samimiy ohang beradi. Ayollar murojaatida mehr-shafqat bildiruvchi “jonim”, “azizim”, “qizim”, “bolajonim” kabi shakllar ham tez-tez ishlatiladi. Bu tafovut tasodifiy emas: u ayollarga an’anaviy ravishda yuklangan munosabatlarni saqlash, yumshoq va yaqin muloqot tuzish roli bilan bog‘liq.

Er-xotin murojaatida ham o‘ziga xos qoliplar bor. An’anaviy oilada ayol erining ismini aytish o‘rniga “dadasi”, “falonchining dadasi”, “sizlar” kabi vositalarni ishlatadi, erkak esa xotiniga “oyisi”, “bolalarning onasi” yoki ismi bilan murojaat qilishi mumkin. Kelinlarga xos nutq odobida qaynota-qaynona va yaqin qarindoshlar ismini aytmaslik, ularni qarindoshlik nomi bilan atash, ba’zan ism bilan jaranglashuvchi so‘zlarni boshqa so‘z bilan almashtirish odati ham saqlanib qolgan. Shahar yoshlari nutqida bu an’ana ancha susaygan, biroq qishloq va an’anaviy muhitda hamon kuchli.

3. Badiiy matn asosida murojaat shakllarining tahlili**.** O‘zbek badiiy adabiyotida murojaat shakllarining gender va ijtimoiy munosabatlar bilan aloqasini G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bolam” hikoyasi misolida kuzatish mumkin. Hikoyada kampirning o‘g‘riga “O‘g‘rigina bolam” deb murojaat qilishi e’tiborga loyiq. Ushbu birikmada “bolam” so‘zi qarindoshlikni emas, balki suhbatdoshga nisbatan mehr va yaqinlikni ifodalovchi murojaat vositasi sifatida keladi. “O‘g‘rigina” shaklidagi kichraytirish-erkalash ma’nosi esa vaziyatdagi keskinlikni yumshatib, suhbatga o‘ziga xos hissiy ohang beradi. Mazkur misol ayol personaj nutqida mehr ifodalovchi birliklar qanday pragmatik vazifa bajarishini ko‘rsatadi. Biroq bitta badiiy misol asosida barcha ayollar bir xil gapiradi, degan xulosaga kelish mumkin emas

4. Muloyimlik va direktiv nutq aktlari. Muloyimlik strategiyalarida gender tafovutlari ko‘pincha so‘zning o‘zida emas, gapning tuzilishi va ohangida ko‘rinadi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, erkaklar nutqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq va qisqa, aniq iboralar ko‘proq uchraydi: “Choy olib kel”, “Bo‘ldi, gap tamom”, “Qani, boshladik”. Ayollar nutqida esa xuddi shu kommunikativ maqsad yumshatilgan shakllar bilan beriladi: “Choy quyib bersangiz, bo‘lardi”, “Bir qarab qo‘ysangiz-chi”, “Kech qolmasak ham bo‘lardi-ya”. Bu yerda -sangiz bo‘lardi, -chi, -a, -mi kabi yuklamalar va shart shakllari talabni ruxsat so‘rashga yaqinlashtiradi. Albatta, bu qonuniyat mutlaq emas: ayol rahbar yoki o‘qituvchi rasmiy vaziyatda aniq direktiv ishlatadi, erkak esa kattalar oldida yoki mehmon bilan muloqotda juda yumshoq gapirishi mumkin. Demak, farqni belgilovchi omil jinsning o‘zi emas, ijtimoiy rol va vaziyatdir. M.Ch. Chutpulatovning “Gender linguistics: Uzbek male and female speech” nomli tadqiqotida er-xotin, ona va o‘g‘il, ona va qiz o‘rtasidagi qisqa dialoglar hamda badiiy adabiyot materiallari tahlil qilingan. Muallif ayollar nutqida erkalash, hurmat va muloyimlik shakllarini, erkaklar nutqida esa qisqalik va nisbatan qat’iy ifoda xususiyatlarini muhokama qiladi. Ushbu kuzatishlar o‘zbek tilida nutqiy farqlarni o‘rganishda murojaat shakllari, gap tuzilishi va kommunikativ vaziyatni birgalikda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bunday xususiyatlarni barcha erkaklar yoki barcha ayollarga xos qat’iy qoida sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas.

Bu hodisani illokutiv kuch nuqtayi nazaridan ham izohlash mumkin. O‘zbek madaniyatida ayollardan, ayniqsa kelin va yosh ayollardan, bevosita talab qo‘ymaslik, o‘zini tortib turish kutiladi; shu sababli ayollar nutqida bilvosita nutq aktlari (so‘rash o‘rnida ishora qilish, taklif o‘rnida savol berish) keng tarqalgan. Bunday qoliplar suhbatdoshning yuzini saqlashga (“obro‘sini tushirmaslikka”) xizmat qiladi va o‘zbek muloqot madaniyatidagi hurmat tamoyiliga mos keladi.

5. Evfemizm va tabu**.** Tabu va evfemizm sohasida gender farqlari yana ham sezilarli. An’anaviy qarashlarga ko‘ra, ayollar nutqida kasallik, o‘lim, homiladorlik, jinsiy hayot, tana a’zolari kabi mavzular to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlanmaydi. Masalan, homiladorlikni “ikki jonli bo‘lmoq”, “oyog’i og‘irlashmoq”, o‘limni “olamdan o‘tmoq”, “vafot etmoq” kabi bilvosita iboralar orqali ifodalash ayollar nutqida ancha keng tarqalgan. A.Omonturdiyev lug‘atidagi shuni ta’kidlaydiki, o‘zbek evfemizmlarining katta qismi diniy va axloqiy qadriyatlarga tayanadi va muloqotda ayollar tomonidan, ayniqsa, yosh va ijtimoiy mavqega qarab, ehtiyotkorlik bilan qo‘llanadi.

Erkaklar nutqida esa tabu so‘zlar ko‘proq norasmiy, yopiq guruhlarda, tengdoshlar o‘rtasida ishlatiladi; ularda uslubiy pasaytirilgan so‘zlar, jargon va qo‘pol ifodalar nisbatan keng uchraydi. Biroq jamoat joyi, oila yoki kattalar ishtirokida erkaklar ham o‘z nutqini evfemizm bilan tozalaydi. Bu esa gender emas, nutq vaziyati va suhbatdosh maqomi ishlovchi asosiy omil ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

6. Emotsional-ekspressiv vositalar**.** Ayollar nutqida undov so‘zlar, kichraytirish-erkalash qo‘shimchalari va baho bildiruvchi so‘zlar nisbatan ko‘p uchraydi: “voy”, “obbo”, “attang”, “qo‘ying-e”, “qizaloq”, “bolajon”, “opajon”, “ko‘zimning oqu qorasi”. Bu vositalar suhbatdoshga hamdardlik, mehr va yaqinlikni bildiradi. Erkaklar nutqida esa “xo‘p”, “mayli”, “gap yo‘q”, “qani”, “hoy”, “bo‘ldi” kabi qisqa, qat’iyatni ifodalovchi birliklar ko‘proq qo‘llanadi, ba’zan hazil va kinoya, kasbiy yoki sport-siyosat leksikasi nutq ohangini belgilaydi. Shuni ta’kidlash joizki, bu tafovutlar tabiiy farq emas,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ijtimoiylashuv natijasidir: bola bolalikdan o‘z jinsiga mos nutqiy qoliplarni oiladan, mahalladan va muhitdan o‘zlashtiradi.

7. Badiiy nutqda emotsional-ekspressiv vositalarning namoyon bo‘lishi. G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasidagi “O‘g‘rigina bolam” murojaati emotsional-ekspressiv vositalarning badiiy nutqdagi qo‘llanishiga misol bo‘la oladi. Bu birikmada “-gina” qo‘shimchasi kichraytirish-erkalash va hissiy yaqinlik ma’nolarini yuzaga chiqaradi. “Bolam” so‘zi esa suhbatdoshga nisbatan mehribon munosabatni ifodalaydi. Ushbu birliklarning birgalikda ishlatilishi personaj nutqining ta’sirchanligini oshiradi. Mazkur holatni gender lingvistikasi nuqtayi nazaridan tahlil qilishda personajning jinsi bilan birga yoshi, ijtimoiy mavqei, suhbat vaziyati va kommunikativ maqsadini ham hisobga olish lozim.

8. Folklor va oilaviy nutq janrlari. Ayollar nutqining o‘ziga xosligi xalq og‘zaki ijodidagi janrlarda ham aks etadi. Alla, yor-yor, kelin salom, marsiya va ma’raka-marosim qo‘shiqlari asosan ayollar tomonidan ijro etiladi va ularda ayolning ichki dunyosi, ona va kelinlik tuyg‘ulari, ijtimoiy mavqei haqidagi tasavvurlar yetakchi o‘rin tutadi. Ushbu janrlar o‘zbek ayollarining nutqiy repertuarini boyitibgina qolmay, til madaniyatining avloddan avlodga o‘tishida muhim vosita bo‘lgan. Shu bilan birga, maqol va hikmatli so‘zlarda gender stereotiplari ham uchraydi; ularning ayrimi (masalan, ayol aqli haqidagi salbiy baholar) hozirgi gender tengligi tamoyillariga zid va ularni lingvistik tahlilda tanqidiy qarash bilan baholash lozim.

9. Raqamli muloqotdagi o‘zgarishlar**.** Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar (Telegram, Instagram kabi) gender nutqini yangi shaklda namoyon qilmoqda. Yozishmalarda emotikonlar, stikerlar, so‘z cho‘zilishlari (“rahmatttt”, “judaaa”), erkalash so‘zlari va yumshatuvchi yuklamalar ko‘pincha ayollar muloqotida, qisqartmalar, bevosita buyruq va ironik izohlar esa erkaklar yozishmalarida tez-tez uchrashi mumkin. Bu masalada hozircha yetarlicha ommaviy korpus va statistik ma’lumotlar yo‘q, shu sababli keltirilgan holatlar dastlabki kuzatuvlar sifatida qaralishi, kelgusida maxsus korpus asosida tekshirilishi zarur. Bundan tashqari, raqamli muhit jins chegarasini xiralashtirmoqda: yosh avlod nutqida gender farqlari ko‘p hollarda yoshga, kasbga va guruh madaniyatiga bo‘ysunadi.

10. Tilning o‘zida gender asimmetriyasi**.** Gender lingvistikasi faqat kim qanday gapirishini emas, tilning jins haqidagi tasavvurlarni qanday aks ettirishini ham o‘rganadi. O‘zbek tilida ayolga nisbatan “uy bekasi”, erkakka nisbatan “oila boshlig‘i”, kabi birikmalar an’anaviy ijtimoiy ish taqsimotini ko‘rsatadi. Ayol rahbar nutqida esa “opa”, “rais xonim” kabi murojaatlar bilan birga, ko‘pincha izohlovchi “ayol” so‘zi saqlanib qoladi. Zamonaviy jamiyatda ayollarning ta’lim, fan, davlat boshqaruvi va tadbirkorlikdagi faolligi oshgani sari, nutqda ham yangi nomlar va neytral qoliplar shakllanmoqda. Bu jarayon til siyosati va lug‘at tuzish amaliyotida alohida e’tiborni talab qiladi.

11. Lug‘atlarda gender belgisini berish**.** O‘zbek lug‘atlarida uslubiy belgilar (so‘zlashuv, kitobiy, eskirgan, evfemizm kabi) mavjud, ammo so‘zning qaysi jins vakili nutqiga xosligi haqidagi axborot qayd etilmaydi. Shu bois elektron lug‘atlar va o‘quv lug‘atlarida quyidagi parametrlarni kiritish tavsiya etiladi: so‘zning jinsga nisbatan neytral yoki jinsga xos ekanligi; qo‘llanish muhiti (oilaviy, rasmiy, marosimiy); yosh belgisi; muloyimlik darajasi; stereotip yoki salbiy baho mavjudligi haqida ogohlantirish. Bunday belgilar chet tilini o‘rganuvchilar, tarjimonlar va nutq madaniyati bo‘yicha mutaxassislar uchun amaliy foyda beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilida gender omili grammatik emas, asosan, leksik, pragmatik va madaniy-ijtimoiy darajalarda namoyon bo‘ladi. Murojaat shakllari, muloyimlik strategiyalari, evfemizm va emotsional-ekspressiv vositalar erkaklar va ayollar nutqini farqlashda eng ahamiyatli ko‘rsatkichlardir. Ayollar nutqida bilvosita ifoda, mehr-shafqat bildiruvchi birliklar va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

evfemistik qatlam, erkaklar nutqida esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri va qisqa iboralar, kasbiy hamda norasmiy leksika ko‘proq uchrashi mumkin. Biroq bu farqlar mutlaq emas: ularni yosh, ta’lim darajasi, kasb, hudud, muloqot vaziyati va suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat sezilarli darajada o‘zgartiradi.

Olingan natijalar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, o‘zbek tilining gender xususiyatlarini o‘rganish uchun anketa, intervyu va yozma nutq korpusiga asoslangan yirik empirik tadqiqotlar o‘tkazish; ikkinchidan, murojaat, evfemizm va undov so‘zlar bo‘yicha gender belgilariga ega maxsus lug‘atlar yaratish; uchinchidan, elektron lug‘at maqolalarida gender va pragmatik parametrlarni alohida qatlamda berish; to‘rtinchidan, oliy ta’lim muassasalarida gender lingvistikasi bo‘yicha maxsus kurs joriy etish. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar o‘zbek tilshunosligini yangi nazariy va amaliy natijalar bilan boyitishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis). – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 192 b.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 332 b.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – 336 b.
4. Ne’matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 128 b.
5. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 320 b.
6. Ne’matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – 112 b.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 288 b.
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
9. Omonturdiyev A.J. O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2006. – 130 b.
10. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 392 b.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildli. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
12. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2002. – 168 b.
13. Chutpulatov M. Ch. Gender linguistics: Uzbek male and female speech // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2016.– 51–57 b.
14. Hasanova D. O., Sobirjonova M. Sotsiolingvistikada gender variativlik // Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar. – 2025.
15. Mamajonova M. Erkak va ayol nutqida muomala madaniyatining ifodalanishi (fransuz va o‘zbek badiiy matnlari misolida) // O‘zMU xabarlari. – 2025 – B. 272–274.
16. G‘ulom G‘. Mening o‘g‘rigina bolam: qissalar va hikoyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 128 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.